
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

CSUKÓDÓ ZSILIPEK KÖZÖTT

Könyveinkről – a teljesség igénye nélkül

1. *Az olvasó megnyugtatóására:* Az 1995-ös év hazai könyvtermésének egy részét már bemutatta folyóiratunk tavalyi 10–11. száma. Írásomban valamelyest bővül az áttekintett kiadványok sora, mégpedig azokkal, amelyek kimondottan a szépirodalmi érdeklődésű olvasó figyelmét kelthetik fel – tehát eleve a szak- és segédtudományos, illetve publicisztikai jellegű könyvek kárára –, még akkor is, ha a vajdasági szerző határon túl jelentette meg könyvét.

Mégsem lesz ez az áttekintés valamilyen számvetés, nem leltárt kíván készíteni e sorok írója, nem fiókokat nyitogatni és addig igazgatni bennük a könyveket, hogy végül mindegyik beilleszkedjék a maga vélt helyére, hanem az 1995-ös könyvtermésről fogalmazza meg saját, természetesen vitatható rálátását. Egyfajta panorámát kíván nyújtani az alábbi szöveg, anélkül, hogy a perspektíva minden elemét körvonalazná.

Azok a könyvek, amelyeket ez az áttekintés nem említ, nem a tartalmuk vagy a szerzőjük iránt érzett személyes szimpátia hiánya folytán maradtak ki, hanem az említett, nem kimondottan szépirodalmi jelleg vagy egyéb (a panorámafestő számára is megindokolhatatlan) objektív okok folytán került erre sor. Csupán egyet említek közülük: szaporódnak az alternatív kiadóink, értékes munkákat jelentetnek meg, díszlegnek is velük a könyvvásárokon, de az olvasóhoz való eljuttatás körüli tevékenység még nem erős oldaluk . . .

Az alább következő szöveget illetően azonban távolról sem kívánom másra hárítani a felelősséget, minden *mea culpa*.

2. „*Ki hallja meg a suttogást e rekedt ordítású korban.*” Tavaly elhagyta a Vajdaságot Ács Károly, s mintegy búcsúzóul tette le az olvasó asztalára ötven év alatt írt születésnapjait tartalmazó kötetét (*Ráklépcsben*. Forum Könyvkiadó–Családi Kör, Újvidék, 1995). A születésnapjait tartalmazó kötetét az 1994-ben írt költeményektől indulnak visszafelé 1945-ig. Egymás mellé sorolásuk által a teljes alkotói önközpontúság jelenik meg új minőségként a kötetben; a költő végtére is saját születésnapjait jelöli meg egy-egy

költeménnyel. Az életből a halál felé való tartás bizonyossága, a napok múlásának tárgyilagos felmérése és a versek dátumozásában is megnyilvánuló dokumentálása az önszemlélet és az ön(újra)értékelés felé irányítja a költői vizsgáldást. Állandó motívumként jelentkezik a versekben a halálnak a születésben jelen levő és egyedüli megkerülhetetlen tényként tudomásul vett állandó realitása, az élet és a pillanat tartamának viszonylagossága és – az önironia. Magát például „kiérdemesült Anonymus”-nak, „az Újmagyar Siralom névtelen szerzője”-ként jegyzi, költeményeit „alig-létben” született „alig versek”-ként jelöli, éles ellentétben azzal a formaművészettel, tökélyvel, ami bölcselő költeményeit, epigrammáit, a „rázós gondolatait” simulékony lejtésű sorokba szedő „lét-szelet”-meglátásait egyaránt jellemzi. A sajátos szempontok alapján készített válogatás teljes esztétikai és gondolkodói vértetében mutatja fel Ács Károly költői erőnyeit.

Szűgyi Zoltán versei (*Enekiünk éneke. Új Mandátum Könyvkiadó–M-Szivárvány Alapítvány, Budapest, 1995*) mindig az üldözöttség alóli kiütkeresés melázó, óvatos, halk szavú hangján folytattak párbeszédet környezetének természeti és társadalmi elemeivel. Azután is csakúgy, amikor az üldöztetés más formát és más tartalmat nyert, mint egy évtizeddel korábban, és amikor a veszély elől felkerekedve új hazában nem ölelő karok között ért révbe a költő, hanem mostoha kenyerére kényszerült. Mostoha sors elől menekülve és hasonlóba csöppenve a költőnek meg kellett élnie a „van honnét szökni, de nincs hová”-tapasztalatát, ami nála nem az erőt adó ironia felhangjaival jelenik meg, hanem már-már letargikus belenyugvást tükröz.

Az emberi, illetve a levetkezhetetlen (bármilyen szempontból értelmezett) kisebbségi lét által meghatározott létezés programadó versében még érthető is, hogy a költőnek nincs ereje ironizálni a sors által támasztott tényállás és a létkérdések megoldhatatlan sorozata felett. Keserősége kendőzetlen őszinteségben mutatkozik meg, hogy végül a beletörődés egykedvűségébe lapszuljon: „tudom e népnek rég nincs / már egy beszéde / s lelkem még az éjjel / visszakérhetik / járok hát inkább nesztelen / maradok konok zarándok / messziről jött magyar / megállok csak és várok // míg szelíd szemével / az anyaföld betakar” (*Létalapítás*).

Szűgyi Zoltán költői alteregója a kimérten óvatos, a „tudom amit tudok”-tapasztalatú, de a megfigyelései kimondására nehezen kapható gondnok (kötetének alcíme: *A gondnok verseskönyve*), aki lelkét inkább a vallásban fürdeti, minthogy elhamarkodott szavai bajba sodorják. A gondnok ezért a költővel szemben a vers helyett a csöndteremtést választja.

Az elmúlt évek bizonyították, hogy a kor képtelen elhallgattatni a verset, ami természetesen más, mint a békében és jólétben született költemény. Más. Van, amelyek jobb, van, amelyek rosszabb. Lassan hozzájuk szokunk. És lehet, hogy „e rekedt ordítású korban” már nem is figyelünk a csendre.

Bár nem könyv, mégis fontos költészeti dokumentum a *Híd Versek éve 1995* című száma (1995. 10–11.).

A drámaköltészet területére rándult ki két fiatal szerző, *Szabó Palócz Attila* és *iff. Szloboda Tibor* (*A meztelen Téliapó – A., Szamizdat, 1995*). *A meztelen Téliapó* szövege csupán egyik eleme a színpadra képzelt drámának, ezért inkább önletrajzi ihletésű költői játéknak nevezhető. A közlés a spontaneitás hatását kívánja kelteni, néhol a nyelvromlás szüleményeire is rájátszik a szerző, némely megfogalmazása vagy kifejezése egyenesen pongyola. Azonban sokkal több Szabó Palócz Attila „hosszúverse” a tudatfolyam felszabadításában hívó lelkes poéták mindegyikénél elkerülhetetlen (és jótékony) gyermekbetegségként jelentkező tagolatlan szófolyam lejegyzésénél. A szöveg – annak ellenére,

hogy a narrátorral azonosított szerző létvalóságát csupaszítja le egészen a teljes átvilágíthatóságig, mégpedig a monodráma által megszabott idő- és történésbeli határok között, kor- és kórképet nyújt a szöveg megírásának idejéről: életről, létmódról – beszédes részletezéssel, már-már önös érdekűnek tűnő intimítások sorjázásával teljesítvék ki a létmetszetről készített pillanatfelvételt.

Ifj. Szloboda Tibor drámája (A.) az élet, a halál és az alkotás mondhatni klasszikus kérdéskörét dolgozza fel, azzal, hogy az említett háromszögben a Halál az élő, ami természetesen logikus is; az élet és a nem-élet határán tántorgó egyén pedig a Költő, aki, miként az lenni szokott, még nem írta meg az igazi, a végleges Alkotását. A szerző a megismerés problémakörét boncolgatva jut el a revelációig, miszerint a Költő és a Halál egymásból születtek, az előző a másik megnevezésével hívta azt elő a nemlétből, ahová most magának kell átlépnie. Sikerül-e kettőjüknek az Alkotás árnyékában kiegyezni a lét és a nemlét határán való lehorgonyzás lehetőségében, és mit nyerhet a Költő az örök sötétség mozdulatlanságában a megváltás reménye nélkül – döntse el az olvasó.

3. „*Csukódó zsilipek.*” Kontra Ferenc prózája a tavalyi kötetig (*Úgy törnek el.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1995) jellegzetes tájirodalomként funkcionált, a regionalizmus pozitívumait hordozta magán, elválaszthatatlanként tüntette fel a sajtóságot környezetet és a benne, illetve vele együtt élő embert. Mostani elbeszéléseiben a konkrétan behatárolt idő- és térkoordináták már nem tájat jelölnek, hanem ettől általánosabbat: egyfajta (megbomlott) tudatállapotot, emberek közötti (megbomlott) viszonyokat, törésvonalakat és a ma társadalmában megjelenő, korábról ismeretlen negatív és pozitív erkölcsi minőségeket. A megváltozott viszonyokat prózába emelő epikai magatartás módosításokat követel az írói eljárásban, a leírásban, megjelenítésben, az elbeszélésben egyaránt. A kötetben szereplő tudatnovellákban minden meghatározó koordináta-rendszer leomlik a történetről, a belső megélés kerül a külső cselekvés fölé, el egészen a megbomlott érzékek és a rendszerezetlen tapasztalatok között eligazodni vágyó agy tudatakváriumáig, amelyben egymáshoz folyton változó viszonyba kerülnek a tapasztalatok, érzések, emlékek és szavak.

Személyi lebontásban jelenik meg ebben a könyvben az általános érvényű tragédia, amelynek írói megformálását a megéltség hitelesíti, ami egyben messze távolodik a múlt megszépítő lírájától.

A kisebbségi sors megfogalmazását tűzte ki célul Bordás Győző regénytrilógiájában, amelynek második kötete jelent meg az elmúlt évben (*Csukódó zsilipek.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1995). Bordás Győző kiváló elbeszélő, mértéktartó, pontosan mérlegelő, részletező, de nem bőbeszédű, nyelvében és stílusában magával ragadó, regénye tárgyát behatóan ismeri. Történetének a gyermek- és a serdülőkor határán lévő narrátora 1918 legvégétől 1923 őszéig kíséri végig az Ú.-ként jelzett vajdasági kisvárosban történeteket, a felnőtté válásának éveit meghatározó módosulásokat, az utcanévtáblák, az oktatási nyelv, a magatartásformák cseréjét, a háború előtt természetes együttélésben társult magyarok, németek, szerbek és rutének között észrevétlenül, tégláról téglára emelkedő elválasztó falakat, a kisebbségi élet kilátása előtt csukódó zsilipkapukat.

Sokkal távolabb és időben messzebb kalandozott el Hász Róbert alkotói fantáziája (*A szalmakutyák szigete.* Symposium Egyesület, Szabadka, 1995). Elbeszélései a történelmi múltból merítik témájukat, de fölvonul bennük a mágia és a fantasztikum is, olyan elbeszélői szituációt teremtvén, amelyben a szárnyaló fantázia mellett részletes előtudásra és hangsúlyozott filozofikus hajlamra van szüksége a szerzőnek. Hász Róbert meg is teremtette sajátos prózavilágát, a csodás elemek mellett helyt ad benne a reflexiónak,

a bölcselkedésnek, tanulságok levonásának. Előadása, sajnos, néha túl részletező, többet közöl a kelleténél, az epizódok – akár Bordás Győző regényében – megterhelik a kompozíciót. Pedig mindkét mű aprólékos részletezés nélkül is elnyerné irodalmi hitelét.

Tavaly két novelláskötet is Szabadkát, a várost ábrázolta központi témaként. *Lovas Ildikó* szövegeinek gyűjteményében (*A másik történet*. Osvit, Subotica, 1995) mélyrehatóan részletezi, hogy az általa Szabadkára fókuszált vajdasági élet tulajdonképpen a pokol tornácán folyik. A szerző a kilátástalanság és a reménytelenség koncentrikus köreibe zárt élők létét ebben a metaforikus pokolban még súlyosbítja. Megadja nekik ugyanis a távozás, a pokol tornáca elhagyásának lehetőségét. Hősei ezt a lehetőséget – éppen a város mágnesez vonzereje és kegyetlen hálátlansága ütközésének következményeként – csupán egyetlen módon, az öngyilkosságban képesek megvalósítani.

Lovas Ildikó szövegeiben fegyelmezett egyensúlyt teremt a kimérttség, az elragadtatottság és a feszültség között. Tipikusan urbánus világlátásának jellemzője, hogy fontos kultúrtörténeti fogódzókat talál egy-egy városban, legyen az Szabadka, Győr vagy akár Párizs, hogy majd ezek az építészeti, történelmi, művészileg vagy egyszerűen személyes ok miatt lényeges kóták határolják be a város iránti szeretetét, amit különböző narratív formák segítségével tükröz vissza. Szövegei pedig, bár színes tinták nélkül írótak, szinte kivétel nélkül egyet bizonyítanak: azt, hogy szerzőjük tehetséges prózaíró.

Szathmári István elbeszéléseiben (*A villamos és más történetek*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1995) visszatért a szabadkai villamoshoz, a város környékét meghatározó szellemi és földrajzi topográfiához; időben vissza a már összefüggő emléksorokat hordozó gyermekkorig, amit az emlékezőnek a képzelőereje egy-egy ízről, illatról, villanásnyi képből újra felépít, és a felnőtt, vagyis a szöveg narrátorának szemszögéből – nem elbeszél –, hanem újraél. Szerzői magatartása – paradox módon, az eleve feltételezett alkotói exhibicionizmusnak szögesen ellentmondva –, a rejtőzködés, a történet vagy még inkább a leírás mögé való visszahúzóds.

Szathmári hősei egytől egyig el- vagy/és visszavágyódó egyének, többjük meg is teszi az országok, sőt kontinensek közötti utat, hogy új otthonukból lélekben vagy fizikailag is visszatérjenek a Palicsi-tóhoz, a szabadkai villamoshoz. Ez az elvágyódás, az útra kelés, a folyton máshol lenni akarás a másság, a szellemi nyitottság vagy éppenséggel beszűkülés megnyilvánulása. Pompás figurák egész sorát vonultatja fel könyvében, akik át-átbillennek az örület határán, de lelkük kitágulása vagy bezárulása közben, valamint a szerzői jóindulat eredményeképpen felmagasztosulnak, szeretetre méltóvá lesznek.

Szathmári stílusművészetével párosuló érzékenysége, a sorsok iránti fogékonysága novelláiban vonzóan izgalmassá ötvözi a múltat és a jelent.

Az elvágyódást helyezi előtérbe *Balázs Attila* kötetének címe is (*Én már nem utazom Argentínába*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 1995). Balázs Attila is emlékezik, mire mosolygva, mire komoran, de a gyermek- és ifjúkor, illetve az azzal együtt a múlt súlylesztőjébe csúszott ország iránti nosztalgiai alkotóerővé fokozza, szembehelyezi mindannak a hiányával, ami fiatalságának értékmérője volt, és így prózájában a lőporfüstbe vesző jelennel szemben a nosztalgia az egyetlen bástya. Ilyen irányú szerzői alapállását tételesen is megfogalmazza elbeszéléskötetének bevezető írásában: „A nosztalgia (...) Mondatformálónak és cselekmény-irányítóvá válik – útban a teljes cselekvésképtelenség felé.”

Elbeszéléseiben a múlt nem a traumák gyűjtőmedencéje, hanem a történetek kútja, amelyből bő forrásban fakad a novellisztikus fordulatokkal elmondott mese, gazdagon fűszerezve asszociációs feltáró részletekkel, tragikummal és humorral. Történeteinek

maga az elbeszélő lesz a hőse, és ebből eredően olyan irányba terelgeti a fabulát, amilyenbe csak kedve tartja. Szerencsére nem tesz elfogadhatatlanul valószínűtlen kitérőket, nem erőltet abszurd megoldásokat, kerüli a konstrukciós bravúrokat. Történetei fűzérbe rendezve olyan írói világgépet tárnak fel, amit az olvasó tanulsággal tapasztalhat, mégis felszabadultan, feloldódván a szerző stílusában és nyelvében.

4. „*Talán így.*” *Bosnyák István* hang-, szín- és tévéjátékszövegét adta közre, mindhárom Sinkó Ervin életére és életművére fókuszálva (*Sinkóék*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1995). A téma (a sinkói életmű) és a forma (dokumentum-hangjáték és drámai dokumentumjáték) eredménye századunk kollektív drámájának egyetlen személyen át történő összegezése. A huszadik század permanens drámájának hősvé Bosnyák István az individuumot és korát teszi meg, ábrázolásukhoz a filológiai és a történelmi dokumentarizmust hívja segítségül. Az írói alapállásában az etikai elvekre esküvő szerző azt kívánja feltárni drámai szövegeiben, hogy mi volt Sinkó Ervin életében és életművében „az a disszidens-individuum, sejtető, előrefutó, transzcendáló, tagadó, eretneki és oppozíciós *több-let*, amellyel ő is, mint minden e századi vérbeli társa az alkati és alkotói disszidensségben, kisebb vagy nagyobb mértékben meg-meghaladta a kortársi perc-emberkéek »izmusait«,” tehát a divatokat és a kor kényszerítő erejével szembeni megalkuvásokat.

Bosnyák István harcos etikája rímél a sinkói életmű erkölcsi alapkérdésével, a személyes cselekvés és az immobilitás, a „sorban levés” és a kívülállás dilemmájának problematizálásával, ezért jelennek meg nála olyan utópisztikus etikai fogalmak, mint az emberi Hon, a Világethosz, az Emberiségháza. Ugyanakkor a kor és az egyén erkölcsi mércéje között feszülő problémahálózat koordináta-rendszere túlnő a kisebbségi sorsban tevékeny utat választó értelmiségi predesztinációs és létproblémái határán; az emberi tartás jelképszerű egyetemességet nyer, ami a huszadik század problémaütközési csomópontjaiban fogalmazódik meg – általános érvénye hangsúlyozott értelmezést kíván a ma fájó idő-szerűségeinek közepette.

Bár az irodalom peremvidékén virágzó diszciplínák egyikének tartjuk a kritikát, ebben a műfajban is egy megkerülhetetlen könyv került tavaly az érdeklődők elé (*Bányai János: Talán így*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1995). A *Talán így* írásai megtartották Bányai János korábbi kritikáinak a műveket önmagukban vizsgáló erényét, ám levegősebbé tették az ítéletmondás kötelezettségét, és nyomatékosították a bíráló tévedhetetlenségének elutasítását. A kritikát az elméleti gondolkodás, a fogalmi beszéd alapjaitól és a rendszerezés meg az értékelés szándékától igyeckszik a szerző az esszé szubjektivitása és emotív töltetének felfokozása felé kalauzolni; s ezzel vállalni a *talán így* való közlés tévedhetőségét. Könyvében az esztétika merevségével és behatároltságával szemben a kritika rugalmassága és nyitottsága mellett áll ki Bányai János.

Sem a kritika, sem a szerzője nem csalhatatlan. Ez a *talán így*-féle írói magatartás lényege. Mert bizonyára lehet másként is. Sőt, ennek lehetőségét Bányai a mindenkori tévedésre való örökös elszántságig fokozza, nem tévesztve szem elől a kritikával szembeni két követelményt: a megértést és az ítéletet.

Az irodalom megértésének gyakorlatait mutatja be könyvében Bányai János – állítván, hogy az általa megírt módon bölcsességgel és mérvadóan lehet beszélni a könyvekről.

5. *Végül*. Végül talán csak egyetlen mondatban: e panoráma vázolója közben a szerző is meglepődött az 1995-ös évben megjelent minőséges és értékes könyvek számán.